

Majorosi Ádám¹

Az Oszmán Birodalom hírszerzése

Intelligence of the Ottoman Empire

Az Oszmán Birodalom hírszerzése decentralizált volt és rendkívül nagy területet kellett átfognia. Elsősorban a nagyúri udvarokon (háztartásokon) nyugodott, ezért tanulmányom első nagyobb egysége ezekkel foglalkozik. A következő egységben a hírszerzést végző, különböző háttérű csoportokról lesz szó. Így például a mórokról, a zsidókról vagy a kereskedőkről. Majd írok a postai rendszerről, amely gyorsan célba juttatta az elhárító tevékenységgel kapcsolatos híreket. Ez is decentralizált volt, ami azonban semmit nem von le hatékonyságából. Következtetésekkel zárom a munkát. Ezek legfontosabbika: a rendszer hasonló problémákkal küzdött, mint például a központosított nyugati hírszerző szervezetek.

Kulcsszavak: Oszmán Birodalom, hírszerzés, mórok, kereskedők, kalózok,

In this essay I am writing about the intelligence network of the Ottoman Empire. This system was decentralised and it has had agents in all over the Mediterranean area. It was made to operate through the courts of the main officers of the empire. So I have dedicated the first part to them. In the next chapter I would like to examine the agents of the Ottoman Empire. They have served the Empire with different backgrounds (moriscos, merchants, pirates). After that, I will write about the postal system, which transferred the news to the capital quickly. My last chapter will examine the counter-intelligence system. This was also decentralised, which, however, does not detract from its effectiveness. I will finish this essay with the conclusion. Although the system was decentralised, it was very effective, because the centre had to examine fewer information, than the centralised Western services. However, they had similar systemic problems also (competitor bosses, lack of control over them, delivery of contradictory news).

Keywords: Ottoman Empire, intelligence, moors, merchant, pirates

¹ PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: majorosiadam@gmail.com

1. Bevezetés

Tanulmányomban az Oszmán Birodalom hírszerzéséről adok áttekintést, főképpen a 16. századról. Az Oszmán Birodalom ekkor érte el legnagyobb kiterjedését, ezért egy olyan hírszerző rendszert kellett kialakítania, amely képes a megnövekedett hírigényeket kielégíteni. A 16. században indult meg a mai, modern államalakulatok kifejlődéséhez vezető intézmények kiépülése, így ez a periódus vált a hírszerző szervezetek kialakulásának legfontosabb időszakává. A szerveződést a diplomácia kapcsolatok felélénkülése és az állandó követségek megalakulása segítette. Ekkor főleg az itáliai városállamok kezdtek állandó követségeket létrehozni egymás udvarában. Ezek a követek a saját országuk érdekeit képviselték, és igyekeztek a fogadó állam területén információkat szerezni a politikai, gazdasági, katonai fejleményekről. Ezt a megoldást Velence és a Pápai Állam alkalmazta elsőként. Azonban a Nyugat-európai államok követték a példájukat, így a 16. századtól kezdve állandó követségek alakultak meg Európa főbb országaiban. Ezek nagykövetei hozták létre azokat a hírszerző hálózatokat, amelyek a modern titkosszolgálatok alapjaivá váltak.²

Az Oszmán Birodalom hírszerzésének születése is a 16. századra datálható. Bár korábban is igyekeztek információkat szerezni, ezek még inkább katonai jellegűek voltak, és a felderítés tárgykörébe estek. Ezeket a műveleteket főleg a segéderők kategóriába tartozó akindzsi, vagy martalócok hajtották végre. Fő céljuk pedig az ellenséges haderő kikémlése, valamint az úgynevezett „nyelvfogás” volt. Később azonban a birodalom növekedése megkövetelte egyfajta hírszerző szervezet kialakítását. Ez a szervezet azonban nem hasonlítható a nyugati országok (Habsburg-birodalom, Velence) által kialakított hírszerző apparátusokhoz. Míg az utóbbiak központilag ellenőrzött és irányított szervezetet tartottak fent, addig az oszmánoknál a hírszerzés decentralizált formában állandósult. Ez azt jelentette, hogy a különböző udvarok eltérő hírszerzési tevékenységet folytattak, és akár együttműködhetek más államokkal saját politikai céljaik elérése érdekében. Sőt, a határvidékeken tartózkodó szandzsákbégek hírszerző tevékenységét sem irányította napi rendszerességgel az isztambuli kormányzat. Ők csak az ellenőrző tevékenységben vettek részt, esetleg jutalmat osztottak ki a megfelelő sikerrel járó tevékenységért, illetve ritka esetekben részt is vettek benne (foglyok kihallgatása, esetleg helyi ellenőrzések lefolytatása).³

Magyarul eddig kevés összegzés jelent meg a témával kapcsolatban. Kiemelhetjük Ágoston Gábor, Szakály Ferenc, Fodor Pál munkásságát, akik főképpen a hódoltság hírszerző tevékenységével foglalkoztak. Ágoston Gábor azonban a központ információszerező tevékenységét is elemezte. Ennek a területnek a legkiválóbb kutatója Emrah Safa Gürkan, aki főleg külföldi levéltári források alapján igyekezett rekonstruálni azt. Korábbi doktori disszertációját összegző munkája a *Szultán kémei* címmel jelent meg.

Tanulmányom első nagyobb egységében a hírszerzői szervezetet mutatom be. Itt főleg a szervezet decentralizáltságára összpontosítok, illetve azokra a hírszerzői hálózatokra, amelyeknek jelentős befolyásuk volt az oszmán döntéshozatalra.

² Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest, Hadtörténeti Intézet – Európa Könyvkiadó, 2014. 67–68.

³ Gürkan, Emrah S.: *A szultán kémei, Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*. Budapest, Gondolat, 2020. 129–141.

Így érintem majd Szokollu Mehmed pasa, nagyvezír, Uludzs Ali, kapudán pasa, flot-taparancsnok, József Nászi zsidó kémfőnök és Alvise Gritti hírszerző szervezeteit is.⁴ Ezek különböző érdekek mentén gyűjtöttek híreket, amelyeket más országok hálózataival is megoszthattak. Utána szólok pár szót azokról az elemekről, akik a hírszerzést végezték. Idesorolhatók például a szandzsákbégek, az akindzsik, a korzárók (kalózok), martalócok, pribékek, akik igyekeztek megfelelő információkkal ellátni a központot. Azonban gyakran előfordult, hogy kettős játékot játszottak, és például a Habsburgoknak is küldhettek híreket. Itt szeretném érzékeltetni a szervezetek kiterjedtségét, hiszen az oszmánok a Földközi-tenger teljes területét lefedték, sőt még az angol királyi udvarban is voltak embereik. Így számos helyről szerezhettek adatokat.

Az oszmán hírszerzést a külpolitikai folyamatok is befolyásolták. Így az oszmán vezetés hírszerzői tevékenységet folytathatott a spanyol területeken élő moriszkók körében, vagy például Nápolyban is jelentős csoportot tudott kialakítani, köszönhetően a helyiek ellenállásának a Habsburg birodalmi törekvésekkel szemben. Tanulmányomban azt is vizsgálni fogom, hogy milyen volt az együttműködés más államok hírszerző tevékenységével. Például az oszmán hírszerzés rendre kapott híreket Velencén keresztül, amely nem akart kiszolgáltatott lenni egy esetleges támadással szemben, ezért készségesen adott át információt az isztambuli bailón keresztül.⁵ A dolgozatomban természetesen a hódoltsági információgyűjtést szintén igyekszem majd vizsgálni, amely főleg katonai felderítést jelentett, elsődleges célja pedig az ellenséges hadmozdulatok kikémlelése volt.

Végezetül a következtetések sorában összegezem az oszmán hírszerző tevékenységet. Az oszmán hírszerző szervezet, bár nem állt szorosabb központi irányítás alatt, mégis képes volt felvenni a versenyt a többi hírszerző szolgálattal, és felül is tudta múlni azokat. Ennek fő oka, hogy a decentralizáltság miatt a helyi szandzsákbég képes volt előzetesen értékelni az információkat, és helyben felhasználni azokat, így a központnak jelentős beavatkozással nem kellett élnie. Csak az igazán fontos információk kerültek a központ elé. Ebben természetesen szerepet játszott a *menzil* postarendszer, amelynek használatát a hivatalnokok részére erősen korlátozták.⁶ Így csak a legfontosabb információkat küldték tovább. Valamint az oszmánok több külföldit alkalmaztak hírszerzői feladatokra, ez pedig segítette a hírszerzést és az idegen környezetbe való beépülést is. Bár az oszmánok nem alkalmaztak állandó nagyköveteket, de a folyamatos diplomáciai interakciók következtében állandó kapcsolatban voltak más országokkal, így képesek voltak fontos információkat szerezni. Ebben segítette őket Isztambul multikulturális légköre is, amelyben sok információ cserélt gazdát.⁷ Így az előbb említett hátrányt képesek voltak bizonyos szinten kiküszöbölni. Az sem jelentett számukra különösebb gondot, hogy az oszmánok nem sajátították el a rejtjelezést, s így dokumentumaik könnyen olvashatókká váltak. Sőt, a birodalom

⁴ Emrah S. Gürkan: *Espionage in the 16th Century Mediterranean. Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman–Habsburg Rivalry*. Doktori értekezés. Washington D.C., Georgetown University, 2012. 369–396.

⁵ Erről lásd bővebben Hahner Péter: A velencei hírszerző és biztonsági szolgálatok. In Boda József – Regényi Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 66–68.

⁶ Gürkan (2012): i. m. 410–412.

⁷ Ágoston Gábor: Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században. In Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Eger, 1997. 138–139.

határain kívül az oszmán üzenetváltásokat Velence szállította, a dózse emberei így olvashatták azokat. Átléptek afelett is, hogy az Oszmán Birodalom nem rendelkezett újságokkal, amelyek információk megosztásával gyakorolhattak volna hatást lakosaikra. A nyugati újságokat ugyanakkor gyakran használták arra, hogy befolyásolják az európai közvéleményt.⁸

2. Az oszmán hírszerző szervezet

2.1. A rendszerről

Az Oszmán Birodalomban is a 16. századtól kezdve alakult ki a központi hatalomra jellemző államigazgatás. Az átalakulás kezdetben a vallási intézményekben volt megfigyelhető, ahol szétvált a vallási és a pénzügyi adminisztráció. A pénzügyi adminisztrációból vált ki később az államigazgatás. Ekkor már a vallási hivatalnokoknak fontosabb volt a pénzkereset, mint az egyház működtetése, így ők a pénzügyben, később az államigazgatásban kaptak állást. A továbbiakban pedig titkárok lehettek, akik az oszmán hírszerzés legfőbb irányítóinak számítottak, ők gondozták a kémek levelezését és irányították a kémszervezeteket. Az adminisztráció átalakulása nem érintette a diplomáciai testület létrehozását, már csak azért sem, mert az európai államok ekkor még ellenségnek számítottak, így az iszlám szerint oda nem küldhettek követeket. Ezért az oszmán vezetésnek másként kellett megoldani a problémát.⁹

Természetesen az oszmán vezetés is küldött nagyköveteket idegen udvarokba. Ezek azonban ideiglenes nagyköveteknek számítottak, akik csak bizonyos ügyekben képviselték a Portát. Ráadásul nem beszélhetünk hivatalos, a feladatra kiképzett nagykövetről sem. Legtöbbször portai tolmácsokat vagy renegátokat (átállt külföldieket, vagy a szultáni udvarban fiataloktól nevelkedett idegeneket) küldtek külföldi országokba követnek. Őket azért, mert beszélték az illető ország nyelvét és ismerték a kultúráját is.¹⁰ Így jobban eligazodtak a fogadó országban, és megfelelőképpen képviselhették a Portát. Azonban az oszmánok is alkalmaztak követeket hírszerzésre és a kémeikkel való kapcsolattartásra egyaránt. Követeik egyébként rendkívül kíváncsiak voltak, sokat kérdezősködtek. Ezért például Velence igyekezett őket házi őrizet alatt tartani, és elzárni az információs forrásaiktól. Az izolációs kísérlet azonban többnyire nem volt sikeres, a követ gyakran képes volt megoldani azt, hogy közvetítőkön keresztül kapcsolatot tartson az adott országban tevékenykedő oszmán kémeikkel. Egyébként az érintkezés nehezítésének módszerét az oszmánok is alkalmazták a külföldi kémek informálódásának megakadályozására, kevés sikerrel.¹¹

A 16. században az egyes államok igyekeztek központosított adminisztrációt létrehozni, hogy hatékonyabban foglalkozhassanak az államügyekkel. Ennek eredményeként

⁸ Ágoston (2014): i. m. 113–114.

⁹ Gürkan (2020): i. m. 128.

¹⁰ Ágoston (1997): i. m. 141–144.

¹¹ Gürkan (2020): i. m. 112–113.

az állami hírszerzés is központi irányítás alá került. Ezt igyekeztek különböző bizottságokon keresztül irányítani.

A spanyol korona alatt például különböző tanácsok foglalkoztak a hírszerző tevékenységgel, sőt II. Fülöp létrehozta a Legfőbb Kémhivatalt is, amely az információkat begyűjtve igyekezett azok valóságtartalmát is ellenőrizni. Ebben a munkában több tanács is segítette, azonban a jelentős információmennyiséget sokszor lehetetlen volt teljességgel ellenőrizni. Velencében a hírszerzés legfőbb irányítója a Tízek Tanácsa volt. Tagjai a nagykövetektől kérték be az aktuális információkat, amelyeket rejtjelezve, tömören küldtek meg számukra. Ők az információkat megrostálták és ellenőrizték, azok így kerültek a szenátus elé. A Tízek Tanácsa igyekezett a kémekre vonatkozó minden információt eltüntetni, mert nem akarták, hogy nyilvánosságra kerüljenek.¹²

Az Oszmán Birodalomban effajta centralizáció nem létezett, ott teljesen másfajta hírszerző rendszert valósítottak meg. Központosítás helyett igyekeztek decentralizált információgyűjtő rendszert létrehozni, amelynek irányítását a helyi szandzsákbégek irányítása alá helyezték. Ennek több oka volt. Egyrészt a birodalom területe óriásira duzzadt, ami jelentős információmennyiséget jelentett. Ezt pedig lehetetlen volt egészében ellenőrizni. Több hétbe került, míg ezek az információk vidékről elérték a fővárost, így mire a megfelelő intézkedéseket meghozhatták volna, az információ elavult, értéktelenné vált. A jelentős információt postával küldhették fel, a küldemények azonban késedelmet szenvedhettek az úton, sőt a sok üzenet esetleg túlterhelte a rendszert, így pedig maguk a kommunikációs csatornák használhatatlanná válhattak. Az tűnt a leglogikusabb módszernek, ha az információgyűjtést és -feldolgozást a helyi szintre korlátozzák. Így a határbégek, kormányzók határozhatták meg a számukra fontos információk körét, amelyekhez időben hozzájutva gyorsan képesek voltak a lehetséges fenyegetéseket, problémákat elhárítani. Csak olyan híreket küldtek fel a fővárosba, amelyek a szultáni udvar számára igazán fontossá válhattak. A szultáni udvar gyakran követelt információkat a szandzsákbégektől, ezek elmaradását szankcionálhatta is. Ha elégedetlen volt az információk mennyiségével, minőségével, akkor beavatkozhatott, és akár még csauzt (ellenőrt) is küldött az adott kormányzóságba, aki ellenőrizte az információgyűjtő tevékenységet.¹³

A hírszerző tevékenységet helyi szinten sem egy központi szervezet végezte, hanem valamelyik nagyobb úr udvartartása. Ez a megoldás még a törzsi időszakból maradt meg, amikor a törzsfők személyes szolgálatra különböző pozíciókban alkalmaztak szolgálókat. Az Oszmán Birodalom ilyen udvartartásokon alapult. Ezek az udvarok láttak el bizonyos adminisztrációs, de hírszerzési feladatokat is.¹⁴

A legnépesebb udvar természetesen a szultáné volt, ám több főméltóság és hivatalnok (nagyvezír, kapudán pasa) szintén rendelkezett ilyen udvartartással, amelyek a határterületek kormányzóságaiban is megtalálhatók voltak. Ezeken belül dolgozhattak katonák, titkárok, mérnökök, külföldről származó különböző hivatalnokok is. Az udvartartás tagjai több idegen nyelvet is beszélhettek, így megfelelő hírszerzőként szolgáltak. Általában őket küldték el különböző megbízatások elvégzésére, amelyek

¹² Hahner (2019): i. m. 67.

¹³ Gürkan (2012): i. m. 348–351.

¹⁴ Emrah S. Gürkan: L'Idra del sultano. Lo spionaggio ottomano nel cinquecento. *Mediterranea*, 13. (2016), 12. 449.

mindig az adott udvar céljait szolgálták.¹⁵ Az oszmán államigazgatásban ugyanis frakciók alakultak ki bizonyos stratégiai célok elérése érdekében (például Uludzs Ali kapudán pasa, flottaparancsnok a tengeri terjeszkedés mellett lobbizott). Így a főbb személyek, tisztségviselők alá tartozó udvarok e különféle stratégiai érdekek szerint igyekeztek befolyásolni az uralkodót. Így pedig felnagyíthattak bizonyos veszélyeket, vagy el is hallgathattak másokat azzal a céllal, hogy az uralkodót az elképzeléseik megvalósítására ösztönözzék. Így lényegében a szultán számára gyakran küldtek információkat, ezek azonban reális hírértékük mellett bizonyos fokú manipulálásra is szolgálhattak, és egyben a külpolitikai irányvonalat is alakítani igyekeztek. Megtörtént, hogy ezek a szervezetek idegen államok számára küldtek használható információt, hogy ezáltal is a saját befolyásukat növeljék. A határterületeken ugyancsak az ő soraikból kerültek ki azok a hírszerzők, akik a túloldalon lévő politikai-katonai tevékenységekről szolgáltak információkkal. Ezen udvartartások, adminisztrációk tagjait az azokat fenntartó főhivatalnokok, magas rangú tisztségviselők pénzelték, így a szultántól birtokokat és pénzt is kaphattak. Azonban a fenntartó halála után ezek a javak visszaszálltak az udvarra. Az udvar ennek segítségével tudta korlátok között tartani az udvartartások hírszerző tevékenységét, megőrizve felettük befolyását.¹⁶

Az egyik ilyen udvartartás a nagyvezír volt. Szulejmán szultán első nagyvezíre, Pargali Ibrahim is jelentős hírszerző szervezetet hozott létre. Legfőképpen a Habsburg csapatmozgásokat és az európai államok külkapcsolatait figyelte. Egyik legfontosabb hírszerző főnöke Alvise Gritti, a velencei dózse fia volt. Ő 1506-ban került a fővárosba, és hamar összebarátkozott a leendő szultánnal és Ibrahimmal. Később az európai ügyekkel kapcsolatos tanácsadóvá vált, és jelentős hírszerző szolgálatot alakított ki. Nagy diplomáciai befolyása volt, több udvarban rendelkezett kapcsolatokkal. Legnagyobb hírforrása Velence volt, ahonnan az apja révén jelentős értékű információkat szerezhetett meg. Azonban nemcsak hírszerző tevékenységet látott el, hanem titkos műveleteket szintén végrehajtott, például támogatta a Habsburgok elleni protestáns lázadásokat. De provokálta a franciákat is Milánó megtámadására, hogy ezzel segítse az oszmán térnyerést. Gritti a hírszerző tevékenységbe saját testvéreit is belevonta.¹⁷ Fivére, Zorzi órásmesterként járta be Európa nyugati felét, ahonnan sok információt küldött Isztambulba. A hálózat ellen a keresztény országok nem sokat tehettek, mivel Gritti apja volt a dózse. Bár Zorzi Grittit le is tartóztatták a Habsburgok, végül el kellett engedniük az apja befolyásának köszönhetően.¹⁸

A másik jelentős hálózat Szokollu Mehmed alatt épült ki. A nagyvezír számára fontos volt a megfelelő információk megszerzése, ezért nagyfokú kémtevékenységet folytatott. Mindig gondot fordított a kémeire, így, amikor Velence elfogta az egyiküket, mindent megtett a kiszabadítása érdekében. A nagyvezír halála után a kémek végül kivégezték. Szokollu Mehmed kiterjedt hálózatot működtetett, amely kiterjedt egész Európára, voltak emberei Spanyolországban, Németországban, Itáliában is. Még a Németalföldön dúló függetlenségi háborúba is küldött kémeket, akik a hadi-eseményeket figyelték. A folyamatosan érkező információkat pedig úgy igyekezett

¹⁵ Gürkan (2020): i. m. 132–133.

¹⁶ Gürkan (2016): i. m. 451–452.

¹⁷ Gürkan (2012): i. m. 370–373.

¹⁸ Gürkan (2016): i. m. 455–457.

felhasználni a béketárgyalásokon, hogy előnyre tegyen szert. Szinte minden hír érdekelte, a katonai-politikai újdonságok mellett a stratégiai szempontból kulcsfontosságú földrajzi ismereteket is gyűjtötte. Így például a folyók, városok elhelyezkedése, a várak, erődök védelmi szerkezete egyaránt érdekelte.¹⁹

Ebbe a kategóriába, tehát a hálózatok működtetői közé tartoznak még a zsidó kémek irányítói is. Ők a reconquista megvalósulása után menekültek az Oszmán Birodalomba, miután korábbi hazájukban erőszakos áttérítést kezdtek alkalmazni velük szemben. Az egyik legmagasabb beosztást betöltő személy körükből József Nászi volt. Bankár családból származott, majd pedig összebarátkozott Szelim²⁰ herceggel, akinek későbbi uralkodása alatt magas pozíciót töltött be. Legfontosabb feladata a hírszerzési információk begyűjtése volt.²¹ Olyan fontos információkat játszott a szultán kezére, hogy Szulejmán egy tükörhöz hasonlította, amelyen keresztül a gyaurok elméjébe is beláthat. József Nászi jelentős kapcsolatokkal rendelkezett, még V. Károlyral is kapcsolatot tartott fenn. Mindez annak volt köszönhető, hogy mint a században a kémek többsége, ő más országoknak is dolgozott, nem csak az oszmánoknak. Nászi hálózata legfőképpen az Európában jelentős zsidó közösségekre alapozott, amelyek számos fővárosban előfordultak, így kiváló információforrásnak számítottak. Bizonyos emberei befolyásos kereskedők, bankárok lehettek, akik még királyi udvarokba is bejáratosak voltak. Hálózata olyan kiterjedt volt és annyira sikeresen dolgozott, hogy az európai államok paranoiásokká váltak miatta, és egy idő után már mindenhol Nászi tevékenységét vélték felfedezni. Erre példa az 1569-es tűzvész. Ekkor valószínűleg Nászi egyik embere gyűjtötte fel a velencei arzenált.²²

Ezután Velence kitiltotta a zsidókat a városból. Olyan rémhírek is keringtek Násziról, hogy a móriskó felkelés alkalmával el akarja foglalni Spanyolországot. Mindezt annak köszönhetette, hogy támogatta a Habsburgokkal szembeni megmozdulásokat szerte Európában, például a spanyol uralom alatt álló németalföldi tartományok Madrid-ellenes felkelését is. Ezzel pedig óriási pénzügyi kárt okozott a Habsburg Birodalomnak.²³

A másik fontos zsidó vallású kémfőnök Alvaro Mendes volt, aki portugál kereskedőcsaládból származott. Hazájában kapcsolatot ápolt a trónkövetelővel, Dom Antonióval, amiért menekülnie kellett. Raguzába ment, majd felajánlotta a szolgálatait az oszmánoknak. Gyorsan befolyásos emberré vált, például igyekezett megvalósítani az angol–oszmán diplomáciai közeledést, és rávenni a Portát arra, hogy beavatkozzon Dom Antonio oldalán a portugál örökösödési harcokba. Jelentős tevékenységet folytatott a tizenöt éves háború során, amikor Angliát igyekezett meggyőzni arról, hogy maradjon semleges a konfliktus alatt. Ez nem esett nehezére, mivel a sógora Erzsébet királynő orvosa lett, így a legfelső társadalmi szinttel volt közvetlen összeköttetése. Később Pijávus pasa portugál szakértőjévé vált, és jelentős információkkal látta el főnökét az Indiai-óceán térségében található portugál erődökkel kapcsolatban.²⁴

¹⁹ Gürkan (2020): i. m. 130–132.

²⁰ A trónon majd mint II. Szelim (1566–1574).

²¹ Ágoston (1997): i. m. 43–144.

²² Gürkan (2012): i. m. 380.

²³ Gürkan (2020): i. m. 132.

²⁴ Gürkan (2012): i. m. 384–385.

A birodalomban még egy magas beosztású hivatalnok rendelkezett jelentős hírszerző szolgálattal, a kapudán pasa (oszmán főadmirális). Több, a pozíciót betöltő személy korábban korzáró, vagyis kalóz volt. Ők észak-afrikai bázisaikról indítottak támadásokat Európa part menti területei ellen, ahol különféle értékeket és foglyokat zsákmányoltak. Ha a foglyok áttértek, akkor belőlük is kalóz válhatott. Az észak-afrikai területek a növekvő Habsburg nyomás miatt az oszmán szultánnál kerestek menedéket, aki cserébe autonómiát adott nekik, egyben kötelezővé téve számukra a hírszerzést. Később az áttért renegátokból lett kalózok magas pozíciókba kerülhettek a szultáni udvarban, sőt némelyikük a főadmirális kinevezést is elnyerte. Ilyen volt például Barbarossa Hayreddin. Egy másik, jelentős befolyást nyerő renegát Uludzs Ali volt, aki Dél-Itáliából származott, és a fogságban tért át az iszlám hitre. Ő egy, a Földközi-tenger nyugati medencéjébe és Észak-Afrikába indítandó hadjárat mellett kardoskodott a szultánnál, ezért információkra volt szüksége ahhoz, hogy a hadjáratra az uralkodót rávegye. Ennek érdekében nagy volumenű hírszerző hálózatot hozott létre, amely lefedte az egész kontinenst. Főképpen az európai hatalmak haditengerészeti mozgásait kémlelte.²⁵

Uludzs Ali elsősorban az előző bekezdésben részletesebben tárgyalt kalózokra támaszkodott hírszerző tevékenysége során. Ezek az emberek ismerték a Földközi-tenger medencéjét, így akár észrevétlenül is képesek voltak megfigyelni az ellenséges haditengerészet mozgását. Erről pedig naprakész információkat tudtak küldeni a kapudán pasának vagy magának a birodalmi központnak. Az is előnyükre szolgált, hogy Tunisz vagy Algír kereskedelmi központok voltak. Ide érkeztek a rabszolgakereskedők vagy rabszolgák kiváltásában érdekelt követek. Tőlük is naprakész információkat szerezhettek, ami szintén az oszmánok érdekeit szolgálta. A kalózok többször foglaltak el értékes gályákat vagy akár katonai fregattokat. A foglyoktól értékes információkat tudtak kicsikarni, esetleg a hajó által szállított dokumentumok is jelentős értéket képviseltek. A velenceiek gyakran panaszkodtak arra, hogy a kalózok elfogták a külügyi postájukat szállító hajóikat. A hajókon általában muszlim rabszolgák is voltak, akik kiszabadításuk után szintén híreket szolgáltatnak Isztambulnak. A kalózok ráadásul földrajzi ismereteiket sem átallották az oszmán haditengerészet szolgálatába állítani, így azok naprakész információkkal rendelkeztek az ellenséges hadihajók mozgásával, a part menti ellenséges erődökkel kapcsolatban.²⁶ A kalózok gyakran fosztogatták a part menti településeket, amelyeknek áttért foglyai újabb információkat adhattak. A kalózok még a szállítókapacitásukat sem tagadták meg az oszmán hírszerzéstől. Így például ők juttatták célba azokat a hírszerzőket, akik a dél-italiai erődöket kémlelték ki. Így Uludzs Alinak bőségesen állt rendelkezésére információforrás, híreivel pedig a szultánnál lobbizott a Földközi-tenger nyugati medencéjében lefolytatandó hadjáratral kapcsolatban. Attól sem riadt vissza, hogy hamis információkkal próbálja meg az általa remélt eredményt elérni. Így előfordult, hogy egy papot bízott meg, aki nagy közönség előtt könyörgött neki, hogy tegyen valamit a velencei gályák fosztogatásai ellen. Végül a nagyvezírhez kísérték a papot, aki előtte mindent bevallott. Ám a nagyvezír ezt nem használta fel később Uludzs Ali ellen. A főadmirális maga is

²⁵ Gürkan (2016): i. m. 454–455.

²⁶ Gürkan (2012): i. m. 355–360.

tartotta a kapcsolatot a nyugati hírszerző hálózatokkal, akik igyekeztek őt rávenni az átállásra. Erre nem volt hajlandó, olyan értelmű információt viszont bőségesen továbbíthatott, amellyel a saját politikai céljait erősítette, a többi, más célokért küzdő frakció törekvéseit ellenben aláásta.²⁷

2.2. Hírszerzők

Mint minden állam a 16. században, az oszmánok is igyekeztek különböző forrásokra támaszkodni a hírszerzés terén. Így több, különböző háttérű és feladatú ügynököt alkalmaztak. A hírszerzés legfőképpen a határterületek feladata volt, és az információkat is ott, helyben dolgozták fel. Így azonnali intézkedéseket tudtak hozni, és nem kellett a központi utasításokra várniuk. A határterületeken a legfőbb információs forrást az elfogott ellenséges katonák, tisztviselők, civilek jelentették. Őket nevezték „nyelveknek”, és portyák során, hadjáratok alkalmával gyűjtötték be őket az irreguláris katonai alakulatok (akindzsik, tatárok). Tőlük lehetett megtudni az aktuális katonai-politikai eseményeket.²⁸ Őket általában helyben hallgatták ki, és az általuk adott információt összevették más értesülésekkel. Majd erről egy rövid jelentést írtak, amit a központba küldtek. A központ válaszüzenetében nyugtázta az információt, és további információ-szerző tevékenységre szólított fel. Ez nemcsak a határterületek, de az autonómiával rendelkező egyéb területek feladata is volt (Egyiptom, kalózállamok). A portyákat egyébként nemcsak az akindzsik vagy a tatárok, hanem martalócok is végrehajthatták. Őket főleg a Balkán szláv és görög népcsoportjaiból toborozták, fő feladatuk a portyák mellett a rendfenntartás volt. Csapataikat a Balkánon kívül a Perzsiával közös határszakaszon szintén alkalmazták.²⁹ A segédhadak bizonyos részének is volt saját hírszerzése. Portyáik során a tatárok például kalauzokat alkalmaztak, akik az ismeretlen terepen eligazították őket. A vezető általában a tatárok közül került ki, de helyieket is alkalmazhattak. Valamint ők is használtak korábbi hadifoglyokat kémtevékenységre. Ezek általában jól beszélték az adott térség nyelvét, jól be tudtak illeszkedni, és információkat gyűjtöttek az ellenséges erődökről, hadseregekről. Sőt, a tatárok az oszmánok ellen is kémkedtek, igyekeztek kipuhatolni, vajon mi a véleménye a szultánnak a tevékenységükről.³⁰

A határterületek kormányzóinál is megfigyelhető az udvartartás, csak kisebb mértékben, mint a Díván magas rangú tagjainál. Itt is voltak olyan szolgálók (zsidók, mérnökök, papok) akiket át lehetett küldeni a határ túoldalára kémkedni. Ezek az emberek természetesen beszélték a helyi nyelveket, és jelentős információkat szerezhettek a helyi vezető számára az esetleges hadjáratok előkészületeiről, a politikai, katonai eseményekről. Ezek az emberek különböző háttérrel rendelkeztek. Egyebek mellett voltak köztük kereskedők, írnokok, katonai mérnökök.³¹ Katonai

²⁷ Gürkan (2020): i. m. 133–134.

²⁸ Ágoston (2014): i. m. 95–96.

²⁹ Gürkan (2020): i. m. 145.

³⁰ Ivanics Mária: Tatár kémiszolgálat az 1663-as magyarországi hadjáraton. In Petercsák–Berecz (szerk.): i. m. 1997. 207–225.

³¹ Gürkan (2012): i. m. 351.

mérnököket a Habsburgok és az oszmánok egyaránt alkalmaztak. Fontos szerepük volt, mivel ismerték az erődítési munkálatok során alkalmazott legújabb stílusokat, és képesek voltak megtalálni ezen építmények gyenge pontjait. Továbbá a katonák diszlokációját, a vízlelőhelyeket ugyancsak meg tudták mondani. Általában kísérővel együtt mentek, és a megfigyeléseikről vázlatot készítettek. Az oszmánok igyekeztek az ilyesfajta tevékenységre külföldieket alkalmazni, akik beszélték a helyi nyelveket, így el tudtak vegyülni. A problémát az erődök megfigyelése jelentette. Sokszor úgy buktak le, hogy a többszöri látogatásukra az őrség felfigyelt, és letartóztatta őket. Volt olyan mérnök is, például II. Mehmed egyik német származású kémje, Nürnbergi Jörg, aki egyiptomi megbízatását használta fel arra, hogy elmeneküljön. A hírszerző mérnök által összegyűjtött anyagot később elemezték, adatait összevetve korábbi információkkal, és terepasztalt készíthettek mindezek alapján. Így készültek az esetleges ostromokra.³²

A kémek másik fontos csoportját alkották a kereskedők. Őket is alkalmazta mind a két fél információszerezésre. A Habsburgok isztambuli hírszerzésénél például többségben voltak azok az ügynökök, akik kereskedői tevékenységgel álcázták magukat. A magyar végvári kapitányok szintén főleg a kereskedőkre támaszkodhattak, ha információhoz akartak jutni. A kereskedők azért voltak megfelelők, mert fedőtevékenységük révén több jelentős városban megfordultak, és észrevétlenül gyűjthettek híreket a piacokon, kocsmákban egyaránt. Egyébként a kereskedőknek nem feltétlenül kellett fizetett kémeknek lenniük ahhoz, hogy információt szolgáltatassanak. Az oszmánok például minden kereskedőt igyekeztek kikérdezni, akiktől csak tájékozódhattak a nyugati világ történéseiről. De ugyanígy jártak el a Habsburgok is, tehát a kereskedők mind a két felet ellátták információval. Természetesen a tengeri kereskedőktől is lehetőség volt információkat szerezni. Így például a városok kikötőibe érkező hajók kapitányait és legénységét egyaránt azonnal kikérdezhették, amint kikötöttek. A kereskedők azonban nem csak saját érdekeik mentén adhattak át híreket az oszmánoknak. A Földközi-tengeren szolgáló kalózok az elfogott kereskedőhajók kapitányait, személyzetét ugyancsak rendszeresen kifaggatták, az így kapott információkat pedig tovább küldték a központba. A kereskedőhajók viszont levelezést is szállíthattak, ennek dokumentumait a kalózok megint csak előszeretettel továbbították Isztambulba. Jelentős szerepe volt a rabszolgakiváltó kereskedőknek. Ezek az emberek a kalózok által elfogott vagy a hadjáratok során fogságba eső katonák, civilek kiszabadításával foglalkoztak, és az ehhez szükséges váltságdíjat szállították.³³ Azonban ez nem utolsósorban kiváló fedőtevékenységet jelentett számukra, mivel a tárgyalásaik során bőséges lehetőségük volt a legkülönfélébb információkhoz jutni, mint ahogyan maguktól a hadifoglyoktól is. Így nem egy ilyen kereskedő volt kém a maga korában. A magyar végvári kapitányok is alkalmaztak kiváltó kereskedőket hasonló célokra. Feladatuk az ellenséges erődítmények, csapatok kikémlelése és az információk továbbítása volt.³⁴

³² Ágoston (2014): i. m. 107.

³³ Gürkan (2020): i. m. 103–105.

³⁴ Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In Petercsák–Berecz (szerk.) (1997): i. m. 48–49.

A 16. században nagyon fontos volt az ellenség területén lévő különböző népcsoportok megnyerése, amely közösségek tagjai szükség esetén információval, helyismerettel, de ha kellett, akkor lázadásukkal tudták segíteni az ellenséges hírszerzőket. A Habsburgok főként az oszmánok uralma alatt élő balkáni és görög népcsoportokat használhatták hasonló célokra. Nemcsak információt lehetett szerezni tőlük, hanem esetleges felkelésükkel ellenséges csapatokat vonhattak el a határról, és segíthették kémek bejuttatását az Oszmán Birodalomba. Erre nagy szükség is volt, tekintve, hogy a határ mindkét oldalán jelentős járőrtevékenység folyt, mivel a kémek bejutását csak így lehetett megakadályozni. Az oszmánok szintén igyekeztek belső népcsoportokat megnyerni maguknak a Habsburgok uralma alatt álló területeken. Az egyik ilyen népcsoport a Spanyolországban leigázott móroké volt. A mórok a 8. századtól kezdve harcoltak a különböző keresztény államok ellen. A spanyol királyságok már hosszú ideje igyekeztek felszabadítani a mórok uralma alól a mai Spanyolországot. Azonban ez csak 1492-ben, Granada elfoglalásával vált teljessé, amit az egyesült Spanyol Királyság ért el Kasztília vezetésével. Ezek után áttérésre kényszerítették őket, bár sokan közülük titokban továbbra is gyakorolták eredeti vallásukat. A mórok fontos információkkal látták el a Portát a Habsburg hadseregről, erődökről, a haditengerészetről. Ezeket az információkat azért osztották meg az Oszmánokkal, mert abban reménykedtek, hogy a tengeren keresztül esetleg katonai segítséget küldenek nekik, és ismét szabadok lehetnek. A mórok felkeléseikkel elvonták a Habsburg erőket, és információkat adtak át Isztambulnak. Ezért cserébe lőfegyvert és hozzá tartozó lőszeret kaptak, valamint bátorítást a további ellenállásra. Az oszmánok végig tartották a kapcsolatot a mórokkal, még azután is, hogy a felkelésüket leverték. Továbbra is hasznosnak bizonyultak a számukra, és jelentős információkkal gyarapították a Porta tudását. Sokan közülük katonává váltak, és várakban szolgáltak, így hasznos információt küldhettek az oszmánoknak. A mórok között akadtak olyanok, akik politikai törekvéseik bukása után nem maradtak hazájukban, hanem Konstantinápolyba menekültek. Első csoportjukat II. Bajezid szultán fogadta be, de a későbbiek folyamán további menekültek érkeztek, akik jelentős ismereteket hoztak magukkal. Belőlük később katonák, hírszerzők váltak.³⁵ A másik hasonló csoport a nápolyi fuoricittik közül került ki. Ők olyan nemesek voltak, akik elégedetlenek lettek a nápolyi Habsburg uralommal. A fuoricittik is azért segítették az oszmánokat, hogy meggyőzzék őket egy nápolyi hadjárat szükségességéről. Azt remélték, hogy az oszmán–francia szövetség harapófogóba kényszeríti a Habsburgokat, és az oszmánok majd elfoglalják a királyságot. Jobbnak tartották az oszmán kormányzást, mint a Habsburgokét. Többeket közülük száműztek, de ők később ügynökként tértek vissza, illetve oszmán kémek bejutását segítették az országba. Főleg az Itáliában állomásozó Habsburg erők elhelyezkedéséről és a helyi erődökről adtak át információkat Konstantinápolynak.³⁶

Mindezekeken felül beszélhetünk még a zsidó közösségek hírszerző szerepéről is. A zsidók Európa összes jelentős nagyvárosában megtalálhatók voltak, ahol többen közülük üzleti tevékenységet folytattak. Így kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeztek, előfordult, hogy az uralkodói házakban is kapcsolatot építhettek. Ez pedig az oszmánok

³⁵ Gürkan (2012): i. m. 390–392.

³⁶ Gürkan (2020): i. m. 107–108.

számára jelentős információkat biztosíthatott. Mint korábban már volt róla szó, a zsidók Isztambulban is magas pozíciókat tölthettek be. Néhányuk az uralkodó mellé kerülhetett, belőlük a szultán orvosai, kémei válhattak. Példaként említhető József Nászi, aki az egyik legjelentősebb kémfőnök lett. A zsidók fontos információkat küldözgettek Velencéből, ahol jelentős zsidó közösség élt. Itt főleg üzleti tevékenységben vettek részt, így sok hasznos információhoz hozzáférhettek. Az oszmánok számára nagy előny volt, hogy nagyobb zsidó közösségek a Földközi-tenger több nagyvárosában éltek, így majdnem mindenhol információkat szerezhettek. A főváros zsidó közössége pedig megkönnyíthette magát az információ átadását is, tekintve, hogy nekik rokonaik voltak ezekben a városokban, akikkel rendszeresen érintkeztek.³⁷

Természetesen a külföldi nagykövetek által szolgáltatott hírekről sem feledkezhetünk meg. Ezek a nagykövetek személyesen is adhattak át információkat oszmán hivatalnokoknak. Erre példa velencei *baillo*, aki az Isztambulban székelő velencei kereskedelmi érdekeltségek vezetője, és ebből kifolyólag nagykövet is volt. Velencének ugyanis információátadási kötelezettsége volt a Porta felé, amit készségesen teljesítettek, mert nem akartak oszmán támadást magukra vonni. Így a baillon keresztül információval látták el a Dívánt.³⁸ De más európai nagykövetek is adtak át információkat a szultánnak, például a francia nagykövet is, mivel az oszmánokkal szövetségben álltak a Habsburgokkal szemben.³⁹ A követségeken dolgozó helyiek is lehettek ügynökök. Őket az oszmánok ellenőrizték, és mivel a helyből származó dolgozóknak nem járt diplomáciai védelem, gyakran érték őket támadások az oszmán állam részéről. Volt, hogy börtönbe vetették őket, vagy éppen az oszmánoknak kémkedtek. A követségek ráadásul a főváros lakosai közül fogadtak fel futárokat, akiket szintén elfoghattak, és tömlöcbe vethettek az oszmán hatóságok. Így a követségek postáját is megszerezhették. Ez ellen főleg a titkosírás alkalmazásával védekeztek a diplomáciai testületek. Az így sifírozott leveleket az oszmánok nem tudták elolvasni, mivel maguk csak ritkán alkalmazták. E módszerek bevetése ellen emelt szót Szokollu Mehmed nagyvezír Velencében, sikertelenül.⁴⁰

Még egy fontos tényezőről kell beszélnünk a hírszerző tevékenységek áttekin-
tésekor, elemzésekor, ez pedig a vazallus államok szerepe. Az oszmánok határaik mentén vazallus államok egész sorával rendelkeztek, amelyeket még nem tagoltak be teljes mértékben a birodalmi közigazgatásba. Mint a határ menti szandzsákbégeknek, ezek vezetőinek, lakosainak szintén fontos feladatuk volt az információszerezés. Gyakran küldtek különféle híreket a Portának, általában a helyi csapatmozgásokról, erődítményekről vagy nemzetközi politikai hírekről. Ezeket a központi kormányzat fogadta, elemezte, és újabb információkat követelt tőlük. Az egyik leglényegesebb információforrásnak Raguza városállama számított. A külföldi nagykövetek itt lépték át az államhatárt, így jelentős kémtevékenység zajlott a városban.⁴¹

³⁷ Gürkan (2012): i. m. 394–395.

³⁸ Emrah S. Gürkan: *Fonds of The Sultan. How to use Venetian Sources for Studying Ottoman History? News on the Rialto*, 32. (2013), 26–27.

³⁹ Gürkan (2020): i. m. 114.

⁴⁰ Gürkan (2012): i. m. 85–86.

⁴¹ Ágoston (2014): i. m. 106.

Raguza kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett a Földközi-tenger egész medencéjében, ezért tökéletes információs központnak bizonyult. Azonban Raguzai kényes helyzetben volt, mivel a Habsburg- és az Oszmán Birodalom határán helyezkedett el. Így mindkét félnek juttatott információkat. Raguzai a Porta megbízásából is küldött ki hírszerzőket, például Málta ostromakor raguzai kémek tartották a kapcsolatot a megszálló erők és a központ között.⁴² A másik ilyen vazallus állam az Erdélyi Fejedelemség volt, amely igyekezett hasznos információkkal szolgálni az oszmánoknak. Sőt, gyakran bízták meg embereiket kifejezetten határon túli feladatokkal. Ebben megkönnyítette a dolgukat, hogy magyarul beszélő ügynököket sokkal egyszerűbb volt átküldeni, mivel a Királyi Magyarországon jobban el tudott vegyülni. De a fejedelem külföldi ügynököket is fizethetett. Például I. Rákóczi György is fogadott fel német zsoldosokat, akik a környező várak német zsoldosai között feltűnésmentesebben mozoghattak, és az erősségeket szemügyre vehették.⁴³

Az oszmán hírszerzésnek dolgozni nagy haszonnal járt. Egy-egy kiváló hírszerzőművelet után busás jutalmat oszthattak ki, sőt akár birtokhoz is lehetett jutni. Általában a hírszerzőket tímárbirtokkal fizették. Ez így volt mind a nyugati, mind a keleti határterületeken. Ahol nem alkalmazták a tímárrendszert, ott a vilajet kincstárából vettek ki meghatározott összeget, és ezt kapta az ügynök. Ha valaki sikeres volt, és kiváló „nyelvet” fogott, akkor akár a korábbi, elveszett birtokait, pozícióját is visszakaphatta. De nemcsak a jó hírek, hanem a rossz hírek hozóit is igyekeztek megjutalmazni. Ezzel általában serkentették a kémek információszerző tevékenységét. A jutalom természetesen a támadó hadjáratok alatt is szerepet kaphatott. Ostromoknál a benti lakosságnak gyakran ígérték adómentességet, cserébe a vár feladásáért, ezzel pedig gyakran több sikert értek el, mint a több hónapos ostrommal.

2.3. A postai hálózat szerepe

Az Oszmán Birodalom számára nagyon fontos volt, hogy a hírek gyorsan érkezenek be a központba. A hírek továbbítását a korabeli államok postaállomások és -útvonalak alkalmazásával hajtották végre. Azonban az európai országok inkább vállalkozók által üzemeltetett útvonalakat használták a központiak helyett, amelyek lassúak voltak.⁴⁴ Az oszmánok állama ezen a téren is kivételt jelentett. Ők a birodalom területén belül saját postahálózatot tartottak fenn, a menzil-rendszert alkalmazták.

A menzil-szisztéma hasonló volt, mint mondjuk a mongol póniexpressz- vagy a mamelukok által alkalmazott *barrid*-rendszer.⁴⁵ A lényeg minden esetben az volt, hogy a birodalmi útvonalakon egymástól bizonyos, meghatározott távolságokra postaállomásokat helyeztek el, ahol friss lovak és pihent futárok tartózkodtak. Egy futár két állomás között vitte az üzenetet, amit másik futárnak adott át az állomáson. Ezt a fajta postát a 16. században szervezték meg. Előtte a futár szultáni engedély

⁴² Gürkan (2020): i. m. 189–204.

⁴³ Pálffy (1997): i. m. 47.

⁴⁴ Gürkan (2012): i. m. 193–195.

⁴⁵ Reuven A. Preiss: *Mongols and Mamluks. The Mamluk–Ilkhanid War 1260–1281*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995. 74–75.

birtokában bárki lovát lefoglalhatta, ami azonban ellenérzéseket váltott ki a helyi lakosság körében, illetve a központi kincstárnak kellett megtérítenie a keletkezett károkat. Így I. Szelim a fent bemutatott módon szervezte újra a postahálózatot. Azt remélte ettől, hogy a futárok majd nem fogják mások lovait kölcsönvenni, ez azonban nem valósult meg a gyakorlatban. A központi posta másik jellegzetessége, hogy civilek nem vehették igénybe a szolgáltatásait, sem pedig más tisztviselők. Csak a szultáni páténessel rendelkezők használhatták az infrastruktúrát. A Porta igyekezett csökkenteni annak leterheltségét, ezzel pedig növelni szerették volna a küldemények célba jutásának gyorsaságát. A posta működését a kádi ellenőrizte, és nem a központi kincstárból finanszírozták, hanem egy ideiglenes adóból (*menzilkes*). Ám ez a rendszer csak belföldön működött. Külföldön több módszert is alkalmazhattak. Az egyik az volt, hogy egy birodalmi tisztviselő vitte a levelet (csausz, janicsár, müteferrika). Másik megoldás lehetett, hogy egy külföldi nagykövet vitte el a küldeményt. De az oszmánok gyakran alkalmazták a velencei postát is leveleik kézbesítésére. A velenceiek gyakran visszaéltek ezzel, és elolvasták a küldeményeket. Az oszmánok ennek megakadályozására igyekeztek szóban megállapodásokat kötni, illetve a leveleket kevésbé releváns témában megírni, hogy azok esetleges illetéktelen elolvasása esetén se derüljön fény az igazi tartalmukra. A haditengerészet egységei közti információáramlást is futárok tartották fenn. Ha a kötelék közel volt, akkor általában egy futárhajót küldtek ki az információval. Ha viszont a kötelék távol volt, úgy közvetítőkön keresztül tartották a kapcsolatot, például a velenceiek útján, akik például a máltai ostrom alatt is hozták-vitték a híreket a flotta és a központ között.⁴⁶

3. Elhárítás

Az elhárítással kapcsolatos aktivitásokról, erőfeszítésekről lényegesen kevesebb információval rendelkezünk az Oszmán Birodalom vonatkozásában, mint a hírszerző tevékenységről. Ennek oka egyrészt az, hogy a hírszerzésről több forrás áll rendelkezésre a külföldi államok elhárítása által készített dokumentumokban. Az oszmán elhárításról általában nem készült hivatalos feljegyzés, mivel titokban tartották a besúgók és tartótisztjeik nevét. Másrészt véleményem szerint az elhárítás nem volt igazán megszervezve és kiépítve a Portán, bizonyos szinten a hírszerzéssel együttműködésben dolgozott. De Európa más uralkodói udvaraiban sem működött túlságosan megszervezett elhárítás, vagy annak funkcióit nem állami intézmények látták el (pl. az Inkvizíció). Így ebből a kevés forrásból kell megkísérelnünk képet alkotni.⁴⁷

Vélhetően az oszmán elhárítás is decentralizált volt, és szintén a helyi igazgatás végezte. Természetesen Isztambulban is működtek elhárítók. Bár számukról nem rendelkezünk biztos információkkal, annyi mindenesetre megállapítható, hogy kevesen voltak. Az elhárítás főleg a politikai rendőrséghez hasonló feladatkört jelentett. Általában álruhás janicsárok járták éjszaka a várost, akik találkoztak a besúgóikkal. Tőlük igyekeztek információkat szerezni a közhangulatról, a janicsárok között uralkodó

⁴⁶ Gürkan (2020): i. m. 154–157.

⁴⁷ Gürkan (2020): i. m. 86–97.

véleményekről. Így tudták fenntartani a rendet a fővárosban. Őket a „szalma csukadár” névvel illették. A tőlük származó információkat jelentés formájában közölték a nagyvezírrrel.⁴⁸

A vidéki elhárítás a *derbenteken* alapult. Ezek stratégiai helyeken lévő falvak voltak, amelyekből folyamatosan a határt vagy tengerek mellett a partszakaszt kémlelték. Ha ellenséget láttak, akkor füstjelekkel kommunikáltak. Ezt a többi falu is továbbadta, így a jel végül eljutott az illetékes szandzsákbégekhez, akik megtehették a szükséges intézkedéseket. Egyébként a határon jelentős erőket tartottak fent, amelyek őrizték az utakat és igyekeztek kiszűrni az illetéktelen behatolókat.⁴⁹ A külföldi követek Raguzán keresztül léphettek be a birodalomba, és őket a csasz kísérte. Igyekeztek megakadályozni a követek kapcsolattartását a helyiekkel, ezért meghatározott útvonalakon mentek, és a követ minden lépését figyelte a csasz. A követet természetesen Isztambulban is megfigyelték, és igyekeztek megszerezni a leveleit, a beosztottjain és a tolmácsán keresztül pedig információkat gyűjtöttek róla.⁵⁰ Ha bármi szabálytalanságot találtak vagy kémkedést fedeztek fel, az illetőt kiutasíthatták az országból. Gyakran Raguzának is küldtek fenyegető üzenetet, amelyben bizonyos kémek kiutasítását követelték. Ennek Raguzá eleget is tett félve az esetleges retorziótól.⁵¹

Az Oszmán Birodalomban kedvelt módszer volt a hírek terjedésének megakadályozására a le- vagy elzárás. Ekkor nemcsak a falvak, bizonyos térségek közti közlekedést fagyaszthatták be, hanem – főleg háború esetén – az ellenséges fél nagykövetét szintén őrizetbe vehették. A Hódoltságban a nagyobb portyák során zárhattak le falvakat a helyi katonai erők segítségével. Attól tartottak, hogy a helyi lakosság a portya irányát közölheti a legközelebbi várkapitánnyal. Ez a félelmük nem volt alaptalan, tekintve, hogy az Udvari Haditanács a végvárakból hírszerző szolgálatot hozott létre, amelynek élén a várkapitányok álltak. Nekik volt egy éves pénzügyi keretük, amit hírszerzésre fordíthattak. Így főleg kereskedőket, helyi jobbágyokat, esetleg bizonyos oszmán tisztviselőket is fizethettek. A helyi falvakat nemcsak fizetség útján, hanem fenyegetés alkalmazásával ugyancsak igyekeztek rábírní az együttműködésre. Az oszmánok szintén alkalmaztak fenyegetéseket, így a falvak gyakran két malomkő között őrlődtek. A falvak a nagyobb portyák észlelésekor futárt küldhettek a várakba, így figyelmeztetve azokat. Ezt az oszmánoknak nem mindig sikerült megakadályozniuk. A dolog ellensúlyozására jelentős portyázó csapatokat állomásoztattak a határon, aminek következtében a várkapitányok sokszor a sötétben tapogatóztak a támadás várható helyéről, köszönhetően az egymásnak ellentmondó ellenséges tevékenységeknek.⁵²

Az oszmánok a keleti határon is a teljes lezárást alkalmazták. Itt a Porta folyamatos háborúban állt a szafavida uralom alatt álló Perzsiával, amely a határ túloldalán jelentős támogatói bázissal rendelkezett. Sőt, az oszmánok az elfoglalt területek

⁴⁸ Ágoston (2014): i. m. 96.

⁴⁹ Gürkan (2020): i. m. 361.

⁵⁰ Ágoston (1997): i. m. 149–151.

⁵¹ Gürkan (2012): i. m. 402–403.

⁵² Kelenik József: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében. In Petercsák–Berecz (szerk.) (1997): i. m. 169–173.

lakosságában sem bízhattak meg, mivel ők is a szafavidáknak kémkedhettek. Így igyekeztek kémeket küldeni a határon át, illetve megfelelően ellenőrizni a határszakaszt. Perzsia urainak kedvelt módszere volt, hogy papokkal vitettek át a határon adományoknak álcázott, valójában az informátoraiknak szánt kempénzt. Ezért a Porta parancsba adta, hogy akinél ilyen pénzt találnak, azt azonnal végezzék ki. Így igyekeztek elejét venni a sítizmus terjedésének, s az újabb és újabb *kizilbas*-felkeléseknek. Háború kitörése esetén az ellenséges ország nagykövetét is bezárták, hogy elvágják a fő információforrásaitól, sikertelenül.⁵³

4. Következtetések

Tanulmányomban az oszmán hírszerzés átfogó jellemzését végeztem el, az eddigi kutatások fényében. Természetesen ez nem a teljes kép, mivel még sok kérdés vár válaszra. Az oszmánok igyekeztek a hírszerzésüket a saját lehetőségeikhez és képességeikhez igazítani, és így egy rendkívül hatékony szervezetet felépíteni. Ez a szervezet, ellentétben a korabeli „modern” szolgálatokkal, nem volt centralizált. Ennek ellenére jól működött, mert például nem kellett a központnak a sok információt elemeznie és összehasonlítani, lényegében csak a végső döntést kellett meghoznia. Továbbá nem kellett nagy információ-tömegből kihalászni a megfelelő adatokat, hanem csak az igazán fontos híreket kapta meg. Így nem volt leterhelt, kisebb adminisztrációra volt szüksége, és a postai hálózata is megfelelőképpen üzemelhetett. Hátránya viszont az volt ennek a rendszernek, hogy a hírszerzést alapvetően kézben tartó nagyúri udvarok gyakran befolyásolták az uralkodói döntéseket, és céljaik elérése érdekében hamis információkat is átadhattak a központnak.

Az oszmán hírszerzés Európa minden udvarában és országában jelen volt, a hírek azonnal eljutottak a birodalmi központba. Ez köszönhető volt a hatékony postának, amely behálózta a Porta által irányított teljes területet. Az oszmánoknak több kémlet sikerült beépíteniük kulcsfontosságú udvarokba, így a Tudorokhoz is. Sőt, ügynökeik mindenhol jelen voltak, a városokban és a stratégiaileg fontos pontokon egyaránt. Ez a kiterjedt hálózat pedig biztosította a gyors reagálóképességet is. Hátrányt talán az jelentett, hogy a legfontosabb posztokon az érintett államokban élő kisebbségeket alkalmaztak (mórok, zsidók), akik gyakran a keresztény hírszerzőknek is jelentettek.

Jelentős hátrányt hordozott az is, hogy az oszmánok vallási okokból nem tartottak fenn állandó követségeket a keresztény országokban. Ez ugyanis az állandó hírszerzői szervezet kialakításának lehetőségétől fosztotta meg őket, ami viszont a keresztényeknek folyamatos információszerezést biztosított a Porta döntéseiről. Így ehelyett csak az ideiglenes követekre vagy a dragománokra, áttértekre támaszkodhattak. Fontos azt is megjegyezni, hogy az oszmánok a titkosírás terén is le voltak maradva Európa többi részétől. Így az ellenfél képviselői rejtjelezni tudták üzeneteiket, amelyeket a Porta ügynökei nem tudtak megfejteni. A kódokat csak a követségeken dolgozó külföldi ügynökök bevonásával tudták feltörni. Az információáramlást az is gátolta,

⁵³ Gürkan (2020): i. m. 174–175.

hogy az Oszmán Birodalomban nem volt újságkiadás, így a hírek sem terjedhettek olyan gyorsan, mint nyugaton.⁵⁴ Azonban ez nem jelentette azt, hogy az oszmánok ne befolyásolták volna ezek hasábjain a róluk kialakított képet, így hatva ezzel a helyi lakosságra is.

Végezetül el kell mondani: az oszmán elhárítás is remekül dolgozott, annak ellenére, hogy főleg katonai eszközöket használt, és archaikus felépítésű volt. Felhasználták a stratégiai falvak által küldött híreket, illetve időnként nagyobb mértékben eszközöltek lezárásokat, amelyekkel bizonyos információk kiadását, terjedését igyekeztek meggátolni. De természetesen koruk diplomáciai eszközeit is bevetették, amilyen például az idegen ügynökök kiutasítása volt. Bár az oszmán elhárítás főleg katonai volt, de ez semmit nem von le a teljesítményéből. Ennek oka, hogy a határterületek ellenőrzése céljából főleg hagyományos módszereket alkalmaztak (ellenséges csapatok, kémek katonai felderítése). Azonban sem a Habsburg, sem az Oszmán Birodalomnak nem állt rendelkezésre fejlettebb eszköz a határőrizetre. Az pedig külön előnyt jelentett utóbbi számára, hogy míg Európában az elhárító tevékenységet gyakran nem állami szereplők végezték (például Inkvizíció), addig ez náluk mindig a Porta kezében összpontosult. Véleményem szerint így volt képes hatékonysága megőrzésére.

Felhasznált irodalom

- Ágoston Gábor: Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században. In Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Eger, 1997. 129–156.
- Ágoston Gábor: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, Hadtörténeti Intézet – Európa Könyvkiadó, 2014.
- Gürkan, Emrah S.: *Espionage in the 16th Century Mediterranean. Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman–Habsburg Rivalry*. Doktori értekezés. Washington D.C., Georgetown University, 2012.
- Gürkan, Emrah S.: Fonds of The Sultan. How to use Venetian Sources for Studying Ottoman History? *News on the Rialto*, 32. (2013), 22–28.
- Gürkan, Emrah S.: L'Idra del sultano. Lo spionaggio ottomano nel cinquecento. *Mediterranea*, 13. (2016), 12. 447–476.
- Gürkan, Emrah S.: *A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*. Budapest, Gondolat, 2020.
- Hahner Péter: A velencei hírszerző és biztonsági szolgálatok. In Boda József – Regényi Kund (szerk.): *A hírszerzés története az ókortól napjainkig*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 66–67.
- Ivanics Mária: Tatár kémszolgálat az 1663-as magyarországi hadjáraton. In Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Eger, 1997. 207–227.

⁵⁴ Ágoston (2014): i. m. 111–112.

- Kelenik József: Kémek, hírek, rémhírek. Hírszerzés és hadviselés a dél-dunántúli végeken a 17. század első felében, In Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Eger, 1997. 169–182.
- Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás (szerk.): *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. Eger, 1997. 33–64.
- Preiss, Reuven A.: *Mongols and Mamluks. The Mamluk-Ilkhanid War 1260–1281*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995.